

دانشست
خهای

عرفان و تصوف در ایران
رضا تابش

WWW.ketab.ir

سرشناسه: تابش، رضا، ۱۳۵۷-
عنوان و نام پدیدآور: دانش‌تنی‌های ایران: عرفان و تصوف در ایران / رضا تابش.
مشخصات نشر: تهران: وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، معاونت فرهنگی و اجتماعی دفتر برنامه‌ریزی
اجتماعی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری: ۷۷ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۰۹۳۵-۸-۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس
موضوع: تصوف — ایران
موضوع: عرفان — ایران
شناسه افزوده: ایران. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری. دفتر برنامه‌ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۸ ت۲۵۲/ BP۲۷۵
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۸۲
شماره کتابشناسی ملی: ۱۸۳۷۲۶۱

دانش‌تنی‌های ایران

(عرفان و تصوف در ایران)

پدیدآور: رضا تابش

ناشر: دفتر مطالعات فرهنگی و برنامه‌ریزی اجتماعی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

ویراستار ادبی: طاهره کریمی

مدیر هنری: حسین براتی

چاپ اول: پاییز ۱۳۸۹

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۰۹۳۵-۸-۸

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۶	پیشگفتار.....
۱۰	مقدمه.....
۱۳	فصل اول: تعریف عرفان و تصوف.....
۱۹	فصل دوم: مقامات، احوالات و اصطلاحات در عرفان و تصوف.....
۲۷	فصل سوم: عرفان و تصوف در جهان اسلام و ایران.....
۴۷	فصل چهارم: عارفان برجسته ایران.....
۵۷	فصل پنجم: عرفان و تصوف در بیرون از حوزه تمدن اسلامی - ایرانی.....
۶۷	فصل ششم: نقدی بر عرفان و تصوف اسلامی - ایرانی.....
۷۹	فرجام سخن.....
۸۴	کتابنامه.....

پیشگفتار

اگر مردمی را که در یک قلمرو سیاسی مشخص زندگی می کنند یک ملت به حساب آوریم، هویت ملی عبارت از احساس تعلق و تعهد اعضای آن جامعه به نمادهای فرهنگی و ملی شامل هنجارها، ارزشها، زبان، دین، ادبیات و تاریخ است که موجب تمایز آن از دیگر جوامع و در عین حال موجد انسجام و همبستگی اجتماع بزرگ ملی می گردد. در دنیای معاصر کشور یا دولت - ملت مهمترین واحد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می باشد و مهمترین وجه هویت جمعی افراد نیز به واسطه همین واحد و در داخل آن شکل می گیرد. هویت ملی همچون مفهوم فرهنگ، جامعه و ملت دارای خصیصاتی زمانی و فرانسلی است. یعنی تداوم زمانی و نسلی دارد. از یک سو ریشه در گذشته مشترک و از سوی دیگر رو به آینده مشترک دارد. آن بخش که مربوط به گذشته مشترک است، میراث ملای و معنوی است که از نسل های پیشین به جا مانده است. اسطوره ها، شخصیت ها و حوادث تاریخی در زمره میراث معنوی محسوب می شوند که خاطرات جمعی و عشق و نفرت های مشترک یک ملت را به وجود آورده و سبب استمرار و تداوم هویت ملی می گردد. سرزمین مشترک و جغرافیا نیز میراث تاریخی مشترک است که تاثیر هویت بخش عمیقی دارد. آینده مشترک نیز عبارت از سر نوشت مشترکی است که یک ملت انتظار آن را می کشد و موجب استمرار هویت ملی آنان می گردد.

در همین راستا، میزان اولویت و ارجحیت هویت ملی برای هر فرد تابعی از کم و کیف و درجه ای از تعلق و وابستگی است که وی به کشور و میهن خود دارد. بدین معنا که هر قدر عضویت فرد در واحد ملی خود ریشه دارتر و عمیق تر باشد و با تعهد و تعلق بیشتری همراه گردد، هویت ملی او در مقایسه با سایر اجتماعاتی که در آن عضویت دارد، اعم از گروهها و اجتماعات فروملی و یا فراملی، از عمق، برجستگی و اهمیت بیشتری برخوردار خواهد بود. در

حقیقت، رابطه میان افراد و جامعه رابطه ای دو سویه می باشد؛ از یک سو افراد با اخذ عناصر فرهنگی افتخار و هویت کسب کرده و در مسیر تعالی فردی قدم برمی دارند و از سوی دیگر خود با غنی تر ساختن فرهنگ و جامعه و افزودن بر ثروتهای مادی و معنوی آن، مسیر تکامل و تعالی جمعی جامعه را فراهم می سازند.

عامل کلیدی توضیح دهنده این ارتباط دوسویه، معرفت و شناخت است. هر قدر اعضای جامعه شناخت بیشتری نسبت به عناصر فرهنگی، ارزشها، آداب و رسوم، آیینها، ظرفیتهای و ... جامعه خود داشته باشند، هم خودشان در طی مسیر تعالی موفق تر خواهند بود و هم احساس دلبستگی و تعلق بیشتری به جامعه و سرنوشت آن داشته و منشأ خدمات بیشتری برای آن خواهند شد. همچنین شناخت بهتر و بیشتر جامعه، ابزارهای مؤثری را در اختیار مسئولان و افراد قرار می دهد تا تصمیمات متناسب با جامعه گرفته شود و کارایی اقدامات و تصمیم هایشان نیز بالا رود.

در مورد ایران هم این سخن صادق است. جامعه ایرانی جامعه ای بسیار کهن است و آثار باستانی فراوانی را از تمدن های گذشته به یادگار دارد؛ عناصر فرهنگی پایدار و کهنی در این سرزمین وجود دارد که تجلیات و مظاهر تمدن عظیم اسلامی- ایرانی است. این عناصر سینه به سینه و نسل به نسل منتقل شده و هنوز هم در جامعه ایرانی و ادبیات بسیار غنی آن رایج است. همچنین موقعیت خاص جغرافیایی، ظرفیت ها و منابع مادی و انسانی و ... همگی حوزه هایی هستند که مطالعه عمیقی را می طلبند و جامعه ی ایرانی برای ایفای نقش در جهان امروز و حرکت در مسیر توسعه و تعالی باید شناخت همه جانبه ای در این زمینه ها کسب کند.

در همین راستا، قشر دانشجوی به عنوان قشر تحصیل کرده و اثر گذار و مدیر آینده، مسئولیتی مضاعف در این خصوص دارد و باید شناخت بیشتر، عمیق تر و وسیع تری درباره خصوصیات و سرمایه های فرهنگی و تمدنی کشور خود داشته باشد.

به منظور ارتقای سطح آگاهی دانشجویان در خصوص کشورشان، کارهای متعددی در سطوح مختلف می توان انجام داد و مسئولین بخش های مختلف دانشگاه به تناسب جایگاه خود وظایف متفاوتی بر عهده دارند. با این حال اقداماتی هم در سطح عمومی دانشگاهها و برای کلیه دانشجویان باید انجام شود که علاوه بر آگاهی افزایی، به ایجاد دغدغه، علاقه و احساس نیاز به این مسأله در دانشجویان بینجامد، بطوری که پس از آن دانشجوی خود قدم های بعدی را بردارد.

معاونت فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در زمینه هویت بخشی به دانشجویان و ارتقاء آگاهی این قشر در رابطه با فرهنگ و تمدن ایران اسلامی برنامه ها و اقدامات

متعددی صورت داده است. یکی از اقدامات مؤثر برای نیل به این هدف این بوده است که برخی دانستنی های اساسی در حوزه های مختلف ایران شناسی به صورت کتاب چاپ و در اختیار دانشجویان قرار گیرد.

خصوصیاتی که این کتاب ها دارند، عبارتند از:

الف- موضوعات مختلف را در بر می گیرند. تنوع و گسترده گی این موضوعات به میزانی است که جنبه های مختلف فرهنگی، تمدنی و هویتی جامعه ایران در گذشته و حال را پوشش می دهد.

ب- در هر موضوع اطلاعات اساسی و مهم را دارند و این اطلاعات به شیوه ای ارائه شده اند که پاسخ گوی چالش های هویتی قشر دانشجو است.

ج- مسیر کسب اطلاعات و آگاهی های بیشتر را به دانشجویان نشان می دهند.

د- اهدافی که در سایه اطلاعات می توان به آنها دست یافت، نشان می دهند و موجد انگیزه می باشند.

ه- اطلاعات و آگاهی هایی را در خود دارند که باعث ایجاد و تقویت احساس هویت ایرانی و افتخار نسبت به ایران می شوند.

و- ظرفیت های کشور را نشان می دهند.

ز- با زبان و قلمی شیوا و مناسب قشر دانشجو بیان شده اند.

ح- مستند به منابع معتبر بوده و همچنین منابع و راههای کسب اطلاعات بیشتر را در خود دارند.

انتشار این مجموعه کتاب ها در حوزه ایران شناسی و معرفی جنبه های مختلف فرهنگی و تمدنی ایران به دانشجویان با توجه به یکسری ضرورتها و الزامات صورت گرفته است که اهمیت این اقدام را تبیین می کنند. در همین راستا، ضرورت های تدوین و انتشار این مجموعه را می توان به شرح ذیل عنوان نمود:

۱- تحکیم هویت ملی دانشجویان، ایجاد حس مسئولیت و تعهد نسبت به کشورشان، تشخیص راههای درست خدمت به میهن و وظایف شان نسبت به آن و آگاهی نسبت به برخی اطلاعات و دانش های اساسی در مورد ایران.

۲- انتقالی که در عرصه ارتباطات، چه از نظر فناوری و چه از نظر محتوایی، اتفاق افتاده است و هر روز در حال گسترش است، قادر است هویت ملی کشورها را با بحران و چالش های جدی مواجه سازد. گسترش ارتباطات و پدیده جهانی شدن که احتمال از هم پاشیدن مرزهای فرهنگی و جذب و ادغام فرهنگ های ضعیف در درون فرهنگ های مسلط را در پی دارد،

ضرورت آگاهی بخشی و تعمیق آگاهی نسبت به هویت ملی را دو چندان نموده است.

۳- یکی دیگر از دلایل ضرورت مساله، تنوع و تکثر فرهنگی ایران و وجود خرده فرهنگ های متنوع در داخل کشور است. تبلور و تجلی این تنوع و تکثر در نظام دانشگاهی کشور می تواند خاستگاه بسیاری از فرصت ها و یا تهدیدات باشد. مسلماً یکی از طرق تبدیل تهدید به فرصت در این زمینه تقویت و تحکیم هویت ملی در دانشجویان از طریق آگاهی بخشی به ایشان نسبت به ابعاد و وجوه مختلف هویت ملی ایرانی می باشد.

۴- یکی دیگر از دلایل اهمیت شناخت و معرفی هویت ملی را باید در جایگاه این مقوله در فرایند توسعه ملی جستجو کرد. هویت ملی در فرایند توسعه اهمیت و جایگاه اساسی دارد. اکنون که جامعه ایران در حال تجربه فرایند توسعه است و مراحل انتقالی اش را طی می کند، بیش از هر زمانی در معرض چالش ها و بحران های مختلف از جمله بحران هویت قرار دارد. عبور سالم و بدون دغدغه از این مرحله نیازمند آماده سازی و آگاهی بخشی به نیروهای فکری و دانشگاهی جامعه نسبت به اهمیت تحکیم هویت ملی می باشد.

با توجه به ضرورت های فوق، مجموعه دانستنی های ایران جهت تأمین اهداف ذیل تهیه شده است:

۱- تولید مجموعه ای در حوزه ی ایران شناسی که ابعاد مختلف دانستنی های ایران را در موضوعات مختلف معرفی و تبیین نماید.

۲- آگاهی بخشی و تعمیق آگاهی قشر دانشجوی جهت کسب شناخت گسترده تر و عمیق تر پیرامون تمدن ایرانی- اسلامی در راستای تحکیم و تقویت هویت ملی دانشجویان.

۳- این مجموعه می تواند علاوه بر مخاطبان داخلی جهت ارتقای آگاهی و نیز تحکیم علقه و علاقه دانشجویان خارج از کشور نسبت به سرزمین و کشورشان مورد بهره برداری قرار بگیرد.

در انتها شایسته است به حکم کرامت تقدیر و تشکر، از تمامی عزیزان و گرانمایگانی که در مراحل مختلف تألیف و تدوین، اجرا، ارزیابی، چاپ و انتشار این مجموعه معاونت فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری را یاری داده اند و بویژه از کارشناسان دفتر مطالعات فرهنگی و برنامه ریزی اجتماعی تقدیر و تشکر را ابراز و اظهار نمایم.

دکتر علی آدمی

مدیر کل دفتر مطالعات فرهنگی و برنامه ریزی اجتماعی

مقدمه

عرفان و تصوف یکی از بنیان‌های فرهنگ ایرانی و اسلامی است و آشنایی با آرا و افکار لطیف و ذوقی صوفیه و عارفان و شرح احوال و مقامات آنان که داعیان عشق به خدا و محبت به انسان و انسانیت هستند، آرام‌بخش دل و روان خواننده می‌شود و او درمی‌یابد که زبان عرفان رمزی و تمثلی است و می‌پذیرد که هر جا سخن از عشق و عاطفه و احساس است:

«گفتن ناگفتنی‌ها مشکل است نیست این کار زبان، کار دل است»

(انصاری، ۱۳۸۶، ۹)

به طور کلی کسانی را که در پی معرفت حقایق هستند می‌توان به چهار گروه تقسیم کرد: یا با تفکر و دلایل عقلی به شناخت می‌رسند (فلاسفه)؛ یا با دلایل عقلی و صفای باطن که مایه‌ی کشف و شهود است (اشراقیان)؛ یا تفکر و دلایل عقلی منطبق با شرع را برای حمایت از شریعت بر می‌گزینند (متکلمان)؛ و یا حقیقت را به تصفیه‌ی نفس و صفای دل درمی‌یابند (صوفیان).

تصوف جنبه‌ی عملی عرفان است و صوفی با سیر و سلوک و کسب مقامات و نیل به احوال می‌تواند به مشاهده رسد و حق را به دیده‌ی دل ببیند. در تصوف و عرفان رسیدن به حقیقت از راه عقل و علم، غیرممکن است. در واقع عقل جزیی و حسابگر را به حقیقت راهی نیست. صوفی تنها راه رسیدن به حقیقت را کشف و شهود می‌داند و نزدیک‌ترین راه برای رسیدن به خدا را اشراقات قلبی به شمار می‌آورد.

اگر بپذیریم خلاصه‌ی تصوف این است که «آدمی‌زاده همه‌ی خصلت‌های نیک را دارا شود و همه‌ی خوی‌های بد و نکوهیده را از خود به دور اندازد» (نصر، ۱۳۸۴،